Lapurdum

Euskal ikerketen aldizkaria | Revue d'études basques |
Revista de estudios vascos | Basque studies review

9 | 2004
Numéro IX

Jusef Egiategi erreformista (1785)

Txomin Peillen

Édition électronique

URL : <http://journals.openedition.org/lapurdum/858>

DOI : 10.4000/lapurdum.858

ISSN : 1965-0655

Éditeur

IKER

Édition imprimée

Date de publication : 1 novembre 2004

Pagination : 215-226

ISBN : 2-68781-376-X

ISSN : 1273-3830

Référence électronique

Txomin Peillen, « Jusef Egiategi erreformista (1785) », *Lapurdum* [Linean], 9 | 2004, Sarean emana-----an
01 mars 2009, kontsultatu 20 avril 2019. URL : <http://journals.openedition.org/lapurdum/858> ; DOI :
10.4000/lapurdum.858

Peillen T. | IKER

Jusef Egiategi erreformista (1785)

Txomin PEILLEN

UPPA - IKER-UMR 5478 du CNRS

Zuberotar filosofo apal horren obraz historia laburra egin behar dut. Pariseko Bibliothèque Nationaleko esku idazkien saltsa lehenik aipatu. Idazle horren lana frantses titulu baten pean aurkitu nuen : *Le philosophe basque*. Benetako izena *Uskaldun filosofoaren ekheia* da. Larramendizatu XVIII. mendeko zubereraz idatzia da. Berehalaxe konturatu nintzen hizkuntza traketsa ahazturik ideia jakingarriak zeuzkala. *Lehen Libürü* hori Euskaltzaindiak argitaratu zuen.

Handik laster kontsultatu nuen beste bilduma bitxia *Les proverbes d'Oyhenart, copie du XVIIIe siècle* eta liburu lodi bat ekarri zidaten, Oihenarten atsotitzek leku txikia dute idazkian, baina denbora berean barnean bi hizkuntzetan Egiategik bere klasetarako adelatu esaldi, errefrau eta iruzkinak bazeuden eta izenburua *Mosde Etcheberriren gogamena*. Lan horren hasiera berrian kopiatua testuan nahasian emana da, ez nuen zuzentzeko kemenik izan.

Geroago Patri Urkizu kantu biltzen zebilela Pariseko B.N. ospetsu horretan zegoen *Chants guipuzcoans* delako liburu eskatu zuen eta Egiategiren lehen liburuaren jarraipena edo *Filosofo II* bat aurkitu zuen kantuekin bildua.

Azken lan hau, zirriborroa da. Ahal bezala lau urteren buruan irakurri dut eta leheneko transkripzioa egin, oraiko grafian ipini eta fotokopiak Euskaltzaindiari musutrukean eman. Han lotan daude. *Requiescant in Pace*. Alta bigarren liburu hori da Egiategiren jakingarriena. Bi kapitulu aurkeztuko dizkitzuet, Egiategi nahiz apala izan, bere garaiako gizona izan zela erakusteko, baita erreformista eta ez iraultzaile.

Erreformista izenpean sailkatu dut zuberotar idazle hori eta hala ezarri badut, euskal gizarteaz eduki zuen ikuspegi zorrotza eta moralkeria gehiegi gabe eskaintzen dituen aterabideak erakusten dituelako.

Idazle horrek bere lanak Iraultza frantsesa baino lehen idatzi zituen. Garai hartako askoren gisa iturrien aipamenak ez ditu zehazten eta zuzenean euskaraz emaiten : humanitaten artean bizi da ; bestalde bizitu zituen zertzelada eta gorabeherekin lotzen ditu bere gogamenak.

Jakina Egiategik bere apaltasuna eta atrebentzia aitortzen ditu : *Hau eztianak irakurtuko et zaio batere dolutuko* baina orduan, frantsesez ere ez zen ipar Euskal herrian filosofiaz idazten, gutiago euskaraz. Ez da Voltaire edo Rousseauren mailara iristen : garai hartako euskal gizartearen mailan dago, halere mende hartako urduritasuna, arrenkuratasunaren berri ematen digu. Ez da hurrik ere iraultzalaria eta jazarpena ez du onartzen *etxeko hegatzari sü emaita delako*.

Bere euskalduntasuna agertzen da norberekeria, indibidualismoa modan delarik bera gaur komunitarismo izenez zentralistek deitzen duten etnia elkartasun eta nortasuna goraiatzeko baitu.

Bere kritika gogorrena jadanik beste leku batean aipatu dudana da kontsumerismoak eta diruak jendeak usteltzen hasia dela.

Nola nahi orduko Argien mendeak edo ilustrazioak Egiategiren gogamenean eragin handia eduki dute. Euskaltzaindiko jardunaldietan, iaz, Atarratzen Intxausperekin erkatu nuen erakusteko XIX. mendeko Intxauspek izpiritu gibeloi ta kontserbatzailez Egiategik dionaren aurkakoa erraten duela.

Ainitzetan Iparraldeko egoeraren berri ematen badigu ere nire harxedeak batikbat Egiategik zer dion gerlaz, armadak kontrolatu beharra, gudariez eta erlisio jasangarritasunaz ikertuko ditut.

Gerlaz

Ainitz irakurriz eta berak diona kontutan harturik, ondorioz atera dut, Egiategi Prusian eta Polonian soldado egon zela, hain zuzen bere liburua argitaratu behar zion Belako zaldunarekin. Beraz, *Gerlaz*, *Bakiaz*, *Soldado edo gudarietzaz* diona aztertuko dugu baina, zuzenean irakurgarri izan dadin, larramendismoak eta zuberotarrismoak gaurko euskarari jarriko ditut eta terminatxoak gakoan artean utziko.

Gerlaz kapitulua horrela hasten da.

Gerla da Jinkoak egorri dian (mikalta) izurrite latzena. Bethi izan ta izanena dena pholborraren sorkiak diratekieno : khandio handia dü jarri gudetan ; noizpait harma thipilak eskian gudariak ziradian bata berziari hüillantzen (hurbiltzen) eta han bihoztoiari erramüa zegoan. Oräi kanon ta ezkopeta'khaldiz ürrhünetik dirade harmadak gudadzen, hala gütiago jende da hiltzen ta bitoria merkiago dena erosten tiesoago bere lekian da go.

Ez zuen iragarri nola polborak armak eskuan baino hil anitzez gehiago egingen zuela. Egiategik Callot grabatzaileak edo Goyak eman gerla irudiak hitzez kontatzen dizkigu eta orain Afrikako herri askotan gertatzen dena oroitarazten :

Izan da nazio (dierri) batzu gerlan baizik etzirenak laket, hetarik Alemanak ta Thrazak, hartakoz Euripiodak deitzen dü Trazia Marwen herri. Erresuma bada gudariek harmak dütieno bethi garbi eta xahü, bena nontik jinen ereien gerla, ez bethi beha ta den gutien (demendren) astakürian a tabalaz edo tronpetaz ari direno gerlak berekin dütian lokarriak eztakie, herri osoki errer eztie dolürik, jendia oiha netan ihesi dütie ikhusten ta haurrak gosez hilik.

Hiritarrak ohitürik, binatze (mahasti) erreetzaz, etxalte (galkerredaz) honda tuez eztie axolik heek dirade gerlaren frütiak ; alabadere gerla da sü bat behin phiztü denian ta lekhü bat erre berzuala laister doana ta nekez hiltzen dena.

Egiategik, filosofo ainitzek bezala gogoko ditu irudiak, alegoriak, sinboloak eta hona batzuk :

Ngüari üdüri Ekha gureganik abiatzen deno, odeiez dü zelia belzten, airia izotzez loditzen, lürra (kharroaz) hormaz (herkhatzen) lehertzen, ostoak zühanetarik erorten ta lürra bere edertarzünaz da (pikarraitürik) bilusik, orozbat ari da gerla haren (eretzia) nibelean : zian aberastarzünetik herexarik eztireio üzten ta harez basa eremüa dü egiten, bere langiletzaz bagetürik dütiakoz hobenak (erho) hil. Milion bat gizon khosta zen Cæsaren fama ; zer fama errabiatia ! Zonbat urthez halako galtzepena küperatü

eztiren hiriak hutsik, legiak hilik, errelijionean (mengoan) ahuldua, (khaparrek) sasiek elgeak estaltzen ta dolamen beltzik baizik orotarik ez entzuten.

Egiategik badirudi erregek egiten dituzten gerrateak onartzen dituela eta lege, arauekin militarren arteko gauza bezala.

Gaistokeriak dialakoz gerla behartü bere legiak dütü. Halarik ihor baztert ezta itekina heetarik ; ezpalitz, hala photeria lükianak gerla egin liro bere nahiala ta guda lizateke mündüan bidezaleak bezala oihañetan ohoinen artean, hartakoz ezta gerla lealik, printzen artian dena baizik. Heek beren arrazoak behar dütie ta harmak hartü beno lehen (ogenak) erruak izanik ere, batari arpezkiroz, manifesto deitzen direnetzaz, nahiz mündüa bere althe jarri, die beren züzenak edertzen ahalena, kanoan ezkiribüz dagoelarik ultima ratio regum hartan erregeren(tzat) azken arrazoa dagoela.

Gerlaren estakuru edo aitzakiak aztertzen ditu gero :

Bakiaz (akhi) nekatu diren printzek gerlaren astaküriak franko dütie : berrehün urthez hiri batez gozatzen delakoz, aüzoak ordüan arrapatü zeienak edo aüzoa sobera handitürik itzal egiten dianak edo adiskideak eskerniatzen badü printze (bakaltarri) despota batek. Zonbat aldiz errelijionearen gatik dialarik harek bakia pheredikatzen edo ardüra jeloskeriaz aüzoa delakoz sobera aberasten.

Egiategik Frantziatz eta gerlaz diona orain ere Estadu Batukoei eta frantses Errepublikari aplika daiteke, orduko frantses belizismoaz diolarik :

Bada (dierri) erresuma denboratik denborala gerlaz beharra dienik, frantzes a heetarik lehena. Aspal dian da errana hamar urtheke odol gaistoaren idokitzeko ezpada guda eraziten dela (hirotzen) usteltzen ; gerla dü maite, non nahi den harat doa frantzes laister, hartakoz ere nozpaitekoak zioan nullum bellum sine gallo, gerlarik frantzes bagerik etzela, netegia dena ; ez berze batek beno herioaz eztian axolik, bena bai gauza (sic) berriak maite düti alakotz.

Frantsesa ez da gerlari ona, egonezina eta pazientzia gabekoa delako :

Lan lüzea da frantzesaren (ozartezaren) pazientziaren eta (ezegokiaren) egonezina haren heztea, haren bulzadaz baliatzea (ekinarte) eraso handian ezi khea bezala (auher) alfer dagoenean badoa, hartakoz da errana : güdaren hatsarrea gizon beno haboro dela ta azkentzean emazte beno gütiago ez lotsaren gatik bena haren (frantzesaren) bizitarzünak obra lüziak düti alakoz hügiin ta bertan ez lotsarengatik beita minkaizten. Beraren (ozartitzak) inpazientziak dü etsaiaren komediak beno akhitzen(ago)

Erran dianak «hobeki akopilatzean (erasoan) ezi ez gordotzian (defentsan) ta Espainola gordotzean akopilatzean beno» bi (dierriak) erresumak zütian eza gützen.

Hantik proba balore hotza beroa beno gerlan tiesoagoa dela. Cincus Sulpicius prokontsulak frantzesen (sic) kontra ari zenian zioan etziala etsaiaren bere ezinegonaz hurtzen zianarekin deusere bentüiratüren, zialakoz denbora faltsiak frantzes bulkada furorem gallicum deitzen ziana, hiltzen.

Gerla egiteko gudariak dirua behar du :

Bena zoin nahi dierrian (erresuman) zonbat nahi gudari den, dihariü falta denean flaküki doatza obrak, dihariüa delakoz gerlaren zaina ta ezi, kidari zühürrak zioan, gerlan hirur gauza behar ziradiala, ürrhe, zilhar eta kopre, hiruetarik diru egiten dena ta haren (mengoa) nahi bizia, dabila jarraikiz, hartakoz Augusta enberadore zühürrenak Senatari zian gogatü, bakean gerlan bezala sekülakoz harmaden

betira undiarena egin ladin, thesoro bat osorik egonen zena, ezi den gudaria nahi beza in bihoztoi behar güziak ezpadütü kobart dateke jarri, bihoztoia ere gertzen deusere falta eztianean ta kidariak zütienean zaitirantzen (?)

Gerla odoltsuen aurka agertzen da Egiategi bakezale armatua.

Lazedemonek etsaiak zutienean jokotrüa zonbaitez garhaitü Mars Jinkoari zezen bat zien oberta emaiten. Gudarien indarraz aldiz oilar bat baizik etzien eskentzen, hantik zielarik erakusten garaipen ederrenak ziradiala odol gütik ixuri zütianak, halakoxe Cæsaren errana :

Bakea nahi badük (dio adagioak) gerla adela ezak

Gudariak ezpadü dirurik, hartzen du, ofiziozko armada ongi ordaindua behar da :

Gerla aidürü dagoenari ardüra falta dereio egiten (..) hartakotz gudariak ahalik haboroenak ta aitzinetik diharü behar zereiena, ezi zerbaiti falta küpera ezta ite Non licet in bello pecare.

Zesarrek entrenamenduaren balioa zekusan :

Cæsar izan da khidari ta gudari mündüko handiena, berak zütian soldadoak ekireiten (?) bakean gerlan bezala. Kasü güzieta zer egingei zian etzian bakhoitzik, noiz baraitx, noiz laster, noiz aitzina, noiz gibelerat, noiz lantzaz, noiz ezpataz, noiz algarreki(n) noiz berhez güdatü behar zien batere etzen etzakianik. Bera ere beharrean zen gudari ta khidari gerla handirik egin bazian ta loria hanitz bildü, erran daite(ke) etrziala bere bizian soldadorik manhatü berak beno lan ariman, gogoan ta khorpitzean gehiago ükhen zianik.

Soldado edo gudarietzaz

Egiategik lehen liburu hori idaztean *parropiako errejenta* dela dio, geroago bere burua *kolejioko errejent* bezala emaiten du eta gerla ikusi düala salatzen du. Hain zuzen armadarik beharbada ez da zernahi ofizial edo khidari behar, berriki Irakeko gertaerek oroitarazi digute. Hona zer dion Egiategik :

Diradealarik errejentak, soldadoen edo gudarien бүрүзagi lehenenak, heetarik (khidarigeier) ofizialgaiei agintze zonbait dügün jar heben, heen ofizioan gizon handienez baliatü direnetarik, hartan batzütan ere gerthaldi ikhusi düdanetarik ; ezi errejent baniz ere zerbait berze ofizioetan ikhusirik nago.

Egiategik dio soldadoak eta apezgaiak goi karguetara iristeko eskolatu beharra daukatela.

Soldadogoa gerlan, thonsüratüak diradianak Elizan, soldado ta apezgei gazteak kargü handietara heltzeko düe bide lüzea ta gaitza, bena esperantzak garhaitzen düana ta jakiteak llabürtzen : ezta berze biderik haren beharra eztüanik ; banuzke gerlak jakintze güziak nahi dütianan, ezi ezta (aldekairik) gaitasunik mündüan harmadan khidariak (bath) batu eztirokienik ta medika mementoan behar eztianik

Baina zer ikasi behar luke gudari buruak ?

Han kasü güzietara dagoelarik aidürü, gudarien (adelatzeta) formatzea dü errekeitü meheena, gerlaren ta bakearen legeetan jakintsü, zer diroan eta eztiroan egin, heek ezpadazki, deus egin ez liro ; gerla zaharrak ezpadütü irakhurtü nola berria egin liroke, delakoz bethi ofizioa, berari üdüri. Hola gerlatik kanpo ogenik ez egitea, jendeen züzenetan ezpada jakintsü ta zer diradean obrak gerlak zilegitzen eztütianak.

Soldado eta soldado burugaiaren kalitateak : obeditzen ikastea.

Gerlako lehen baldintza khidari hona eztaitekeala gerlan soldado ona izan eztena ta honki manha ez lirokeala, honki menpetü izan eztena. Bakhanki dirade gudariak bestazale delakoz gerlaren ofizioa langilena, haboroena astokin, hezkaitz, arrabuhin ta suspitakor. Bena errege jaunak, apezak errelijionearen mantentzeko badirade, eginbide hartan ere khidariak düe esküa etxekiten gudarietan arima ezin ederragorik ere, fedeari tiesorik bada.

Soldadoak goxokiegi bizi direnean :

Zilharkeriak dirade gerlan gauza (auherrenak) alferrenak, heen begiratzek errekeitü gehiago dü emaiten eziez gozamenak somoia(?) ekhartzen.

Carles XII Suediako erregeak ontzi latorrietan baizik etzüan jaten ez eta erre edaten arrazoi harengatik. Ardoak eta aigardentak sekülan eztüe gerlan senthagaillarik egin, dielakoz gizonaren büria nahasten ta indarrak trenkatzen. Egiazko balorea dagoelako gizonaren zentzü honean ta hotzean ta ez mememntoak düan borras kan : hartakoz ere Pesenniusek Egyptan Nilaren bazterretan ardoa züan debekatü ta koziner güziak akasatü.

Egiategik halere erran du gerlan behar diren gauza nagusien artean urrea dela, baina geroago dio urrea gudatu gabe herri batez edo hiri batez jabetzeko erabil daitekela.

Egiategik adibideak (gertaldiak) gogoko ditu, gero Alexandro Severo Spurius Albinus adibide on eman ondoren, ongi jatean suntsitu ziren Alexandro Handiaren, Annibalen Carles VIII Frantziakoaren gertaldi okerrak ematen dizkigu Suediako erregeak nola Narvan Polonian gudukaturik Saxako herri ederrean :

Herri gizen hartan bere harmada erthailtürik soldadoak gizentürik, diharüz kargatürik Erruso enberadoreak mendikatü nahiz 1709. ko negü harrigarrian gosez eta hotzez jendeak ta kabaleak hiltzen zeitzeno Pultavara drano züan jarraiki (...)

Egiategiren denboraz geroztik Suediako erregeari Josef Bonaparteri gertatu zitzaion, lapurreta gehiegiz kargaturik eta Espainian gizenturik Gasteizaldean frantsesek galdu zuten, *la bataille de Vitoria*.

Urrunago Egiategik Coriolan aipatzen du :

Harmada errumana galkidatürik zen osoki Coriolan heltü zereionean khidari. (Dremenden) den gutien falta leger kastigo latzenetzaz zütialarik azotatzzen. Soldadoa lanez züan phorrokatzen, bera burhasta zaia arhinean elhürraren ta kharroaren erdian zabilan ta bere apairüetan ez bertze hazkürririk soldadoena baizik, ahala Züan harmada hezitü ta manüetara menpetü.

Alderantziz gogorki kritikatzzen ditu karroza ederretan, jantzi eda jan-edari ederrenetan bizi ziren garaiko frantses "khidariak".

Egiategirentzat soldadoen hirugarren kalitatea ez beldurti izatea liteke

Güdarien zortha da herioaren mespretzüan bizitzea ; gauza aphürrenek alabadere lotsatzen diena ta txipikeria batez segürtzen dena, ez. Gure (dierria) erresuma da arhin ta khanbiakor, hartakoz mündü güzian Frantziari bezain bere banderetarik ihesi dabiltzanak galbide haren eginnahia da khidarietan dütielakotz soldadoak (auherkerian) alferkerian üzten ta delakoz gizon (auherra) alferra debeiatzen lekhüz khanbioan laket.

Gero Egiategik kondatzen du erromatar soldadoa nola lanean hezia zen eta Frantzian gertatzen dena hitz politekin iruzkintzen :

Mosde Louvois-en denboran lauzpabost harma ziradean Frantzian ta batetik berzeala "laisterkariak" hain üsü non errejimentüak elhürra bezala ekhian, beitziraden hurtzen"

Iheslariari kobarte izendatzeak geldiaraz lezake : hala dio Egiategik nola Annibalek berriz bildu zituen ihesi joaiten ziren hiru mila espainol :

Soldado gehiegi eta inperioak :

Egiategik dio aberastasunen biltzeko gerla egin zutela espainolek :

Ürrhe ta zilhar mendiak bezain gora herri heetarik düe atheratü ta harregarri gizon heetan ehortzi. Aberastarzün heek dirade abartü erresuma abegiazko dena dena dago oküpatürrik ta lürrak langile bagerik".

Adibidetzat ematen du nola erromatar armadetan 17 urteekin sarturik hala nola Pompeak eta Cæsarek soldadoak gogorki erabiltzen eta :

50 urthe gerrenean beren etxetarat zütien igorraiten

Soldadoaren esperientzia eta adina.

Frantzian soldado denbora laburrez (zortzi urte) ez dute beren ofizioa ikasten, nahiz Soldado zaharrak berriak beno hobe direla ezta düdarik, arrazoaz бүрүзәгәә аргәдиза beno dela langileago, manü gaberik obra dakielakoz ta hartan tiesoago. Beraz ordüko Alemanak frantsesak beno hobe...

Soldadoak lanean bai, baina sarraskietan ez. Egiategik kontatzen du nola Alexandro Severo soldado eri ta zaurituez arduratzen zen esanaz :

hiri galdüak arrahartzen ziradeala , bena ez gizon hilak arrapizten"

Armadak, inperioak, koloniagaiak

Egiategik uste baitzuen nobleek eta soldadogaiek liburua irakurriko zutela jarraitzen du idatziz lehen linean eztela, aitzinean, ez gudari zaharregirik ez eta gaztegeririk jarri behar eta amaitzen du ikusi zituen Europako soldadoen uniformeak aipatuz eta Europako armaden indarrak iruzkinduz :

Oraiko egüean phodentata heek (Espainia, Suedia, Danemarka, Angleterra, Errusia) heek güziek düe milion bat zortzitan ehün mila laurhogei ta mila gudari, egüñkal phaküa düenek ta hoinez edo zaldiz gerlarako adelatürrik daudenak. Europa mündüko la ur phartetarik bata bere printzetan photere düe, berze hirurak garha it liroana.

Bakeaz

Irudi goxoekin Egiategi soldado ohiak bakearen goraipamenarekin hasten da :

Justiziarren etsai odolgiroenak dirade bakearenak. Ezta alabadere zorihonik mündüan bakearen pare denik Haren begithartea hain eder da nola ekhia, haren iza iriaren hatsa Arabiako intzens(u) ak beno maithagarriago. Gerlaren ezko süia denean hiltzen, suminak ehorzten, zelütik odeiak akhazatürrik egün ederrak dereizkü eskentzen.

Bakea egoera hauskorra da :

Bakea galtho dianari ez (artzüka) üka emailearen eskütan hain eder da nola

hartzalerenetan eta sekulan ez ederrago baizik zorihonak dereikünian, erre egiten delakoz, hanitzez bitoria benbo hobe delakoz Jinkoaren eskutan, berzea aldiz gizonarenetan.

Fortüna aizea bezala da ützültzen alde orotaratzetü egongia tiesorik, egün zonbaiten adiskide izanik, ezartzen da arrazo bagerik, gizon zaharra. Arren ez fida bakea eztelakotz ez eta kharioegi haren eros lironeari ezi joan bada behin nekez da atzamaiten.

Gerlaren irudi itsusiak berriz gogoratzen zaizkio Egiategiri.

Gerletan garrak hiriak ta elizak dütü erratzen, lürak deseigoan ta galkiroan jarten, bere odolean bera ithorik, lürrak khapar ta elhorri baizik ez emaiten

Bakearen irudia berriz :

Jendea bakeari marrakaz hel dadin, bahiz sorhoen berderazitean elgeak erein berrian, jendea etxetarat deithzera, han aita, ama, haurrak miskandiak oro bakean, batzü berzeak ürgeisten dütieno, die Parädüsiren üdürigoa. Bai bakea da Jinkoaren lloria ta lek"gdagoen herri güzietan, han berdüdearen herria.

Egiategi apur bat urruntzen etxeko bakea aipatuz :

Bakeak dütü gauza güziak beren lekhutan jarten, legeak azkartzen, hoinak nekatzen ; Bakea ezten etxean dago han infernüa. Eztaite(ke) bakerik bizi, algarri esküak eztieno emanik, faltü ere bihotza hitzemanen berme ezpada. Bakeak dütü etxalteak xüxentzen, mendiak düen bezala ordokiak hontzen ».

Gerla eta gatazka :

Gerlarik ikhusi eztianak, bakearen balioa eztaki. Filosofoek dereikie erraiten bakia eztela gauzetan (ekidran) orden ederra baizik, dena gogamenen (erakida) adostasun ta borhondadea gizonetan. Alabadere bethi bakean baratzea debeiagarri lizate(ke) Aharra arhin batek arrapizten dü batzütan adiskidegoa. Algarrekin bizi behardünetan ber gauza ta amorioa ezpadie bakeak lüzez iraün ezpeitate (..) O ! Etxaldean jendea eztenean ber gogotik nola laiteke parropian, herrian erresuman.

Anekdotak, gaiztotik gaiztoagora :

Jaun bat bazen hiri batean jende güzien tirano ; kharrikan zelarik igaraiteen emazte zahar bat bathü zian belhariko zereionak erran

– Jinko honak dereizüla Jaun maitea bizitze lüzea osagarrian.

(Huillantü) hurbildu zen emazteari ta galtho egin zertakoz zian Jinkoa harentako othoizten zakialarik parropianter in ahala ari zela. Emazteak

– Bai jauna hori zakit, zure aitaso Jauna ezagütü di(z)it aitoen sememetan ezpeitzen gizon bobenena, haren semea zen zure aita zena gaistoago zena, beldürrez zure jaun semea zü beno gaitza gert'dakigün bizitze lüze bat dereizüt opatzen.

Gerlaren itxura berriz.

Gerlak dütü erresumak khanbiatzen, errepublikak desegiten, ererelijionea iharrausten, haurrari ünñüdia (ehaiten) hiltzen, aitari semea ehorts ezaziten. Bakeak baizik desorden harrigarri hek aitzinta edo heltü diradenean medika eztiro. Jinkoaren manñüetan dago bakearen zori hona, heetarik gibeltsen giradiano bakea da ürrhüntzen.

Mandamenduen irakatsia :

Nahi die manamentuek (aginduek, Jainkoaren mandamentuek) etsaiak guhaur beza la deitzagün maitha ta ahalena dütügü eskerniatzen ta (kaltarraiten) ta gure elhetzaz edo obretzaz egünkal etsai berri dügü egiten. Bakea zen enea niano, haustü düdan bezain sarri berzerena dago ta heen borhondadea hartara ezpada, küpera eztirot. Gaitz handi baten gibeltü nahiz bakeaz niz gabetü, bena gogo ez emanez gaitzurre handiagoala, non doala, hartara niz erori. Jinkoak ta Izariak dereikie bakea gomendatzen, delakoz egiazko zori hona ; bena hitz faltsüez ez eros (artzakian) baldintzan, ez ahatz hirur suerte direla :

1.a Hitz emaiten eztenean etxeke nahia, desleialtarzüna dena

2.a. Hitz emanaz garbaioa, astokeria dena

3.a Hitz etxeke ezina, ganbero ta ohointsüen beltzakia dena

Egiategi, azkenean, gerla ezaguturik bakearen maitale da eta bakoitzak bere burua defenditzeko baizik ezakusa armada. Berak begi hobez ikusten du ofiziozko armada bat iraunkorra ez eta erregimentu kanbiakor horik erdi ofiziozko lagunkein antolatua.

Egiategi eta errelijione jasagarritasuna

Egiategi erreformiste dela diodanean erran nahi du bere hiru liburuen artean Eliza gizonen kritika zehatza badela eta Erromako poterearena ere. Ikus dezagun :

Errelijioneaz

Atal horretan kontzientzia askatasunari buruzko hitzaldi batekin hasten da :

Errelijionea da kontzientziaren ondarea, ihorek hartan züzenik eztiana, ezetare talazkida ahal lirokiana. Bortxaz edo amorioz hel ahal da ite(ke) animal basaena, bena errelijione okherraren xüxentzea da Jinkoaren obra (...)

Karlos Kintoren errelisioa gerlak aipatzen ditu eta nola katoliko printze batzuk Alemaniako protestanteen alde jalgi ziren. Gero gogorki kritikatzan du Luis XIV. Frantziakoa, protestantekin XVII. mendean erdi bakea zelarik gerratan sartu zelako eta protestanteak ihes egitera behartu :

Luis XIV zütialakoz errelijionean bere pekoak eskerniatü, gerla tristetan zen sarthü, milion bat gizon Frantziatik desterratü ta deus honik obra tü etzelakotz Jinkoari agarada.

Kapituluaaren azkenetan (360. o.) bere esperientzia kontatzen du :

Prusiako erresuman bada errelijione güzietarik ta heen artean ez aharra bakhoitzik (...) printzearen legeen indarretik gerthü bakeak düala han egongia.

Ez ja arauki hainbeste nazio diferentetako herrian, ezi arrotz heetan Kalbinista frantsek saldoa dienak handi ta erresuma haren izairitzu taldea nork eztü eza gützen ; alabade Alemanak ta Prusianak bezain mantso daude bakean, hirur Johane Lili bethi bihotzean dütükiela hilarteo dioelarik“

Jesuiten errua salatzen protestantekilako bakea (Edit de Nantes) nola hautsi zuen Luis XIV renak (361.o.) :

Gerthaldi lotsagarri heen landan nola sar daite(ke) gizonaren bürü hünean Lois XIV bere konfessoreaz enganatürrik Nanteseke Edita errebokatzen atrebitü zen ta Jesuiten

amorioarengatik bere photerea galtzera, herena ; zilegi etzaikü Jinkoaren(akadoietan) epaietan so egitea bena zirelako Jesuitak lür güziaz hügüntürük dirade orai Judioak bezala, lür güzian herraturik

Ondoko esaldiak oso trinko eta argi dira beste errelijioneak errespetatu behar direla diolarik :

Eztakit arrazoan daudenez hotxki bizi behar giradeala gure errelijionean eztirenekin, ezi güziak girade Adamen seme ta aurrhide, errelijionen diferentziek askazigoa desegin eztiro. Uste badiüt nere errelijionea anglesarena beno hobe dela, haren gogoan khinperra dago. Enean ezta legerik harena dezadan guda, berean da hain gizon pherestü nola ni enean, ni enean beno anglesa berean lealago.

Errelijionen ugaritasuna Jainkoak nahi du :

Jinkoak eztüanez nahi erresuma güziek nork bere gisala lezen zerbützta, beren legen arauela, nork daki ? Tä sinhestean amorioan ta garbaian dagoela errelijionearen igabürra nork eztaki.

Kristau Eliza gizonek eta oraingo ulemek duten proselitismoa ez luke onartuko. Zergatik bestei, ekonomia, politika presioen bidez beren sinesteak kendu eta gureak sartu ?

Jenderik ezta aiten errelijionea etzereienik hobenena, hartakoz berri baten aipamenak ohiltzen eztiana. Gauza zaharretan dügü fedea hain tinko non sinhets ezpeikiniro gure aitasoak ibili direla bide okherrean : hartako Indianoak zioan nahiago zela bere aitekilan infernian, eziez khiristian lagün pharadüsüaren esperantzaz

Egiategik jarraitzen du :

Errelijionez egiazkoak berzer eztü mesperetxürük ekhartzen. Eta adibideak ematen ditu : David eta Hiram paganoa Salomon eta Seleucos paganoa. Bibliatik beste bospasei adibide. Gregorio XIII eta frisiar paganoak, erromatar kristau eta Bandaloen arteko harremanak goresten

Hona testu luzean perpaus jakingarria :

Nor berean dagoeno berzeak berean beza ützt bizitzera faltsü heen iretziak izanik ere (..)

Erlisio gerretaz dio :

Errelijionearen astakürüan gerla, hari arrotz ziradeanak ta hkapa harenpean zonbat latzeria ta herio mündüan. Zonbat eliza errerik ta zenbat popülü eskeletürük. Ezta errelijionerik gerla manhatzen düanik : güziek bakea düe pheredikatzen, phüntü hartan diradealarik bizitzea, zeren errelijionea heen aharren arazorik eztauke.

(...) Printzek ere zonbait aldiz beren onkarriak borroskan hetan nahasi zütielakoz, gerla errelijioneakoak dirade sorthü beren artean, nahiz nork bere sekta edo fabori züana balia erazi ; bena beren abantailentzat baizik eztiradiano ari popülüak ere sinhestian errelijionearen gatik ziradeala güdatzen, hartakotz gerla suerte hau da bethi gaitzena izanik, ühaitz odolak ixurerazi, erresumak eskeletü ta errelijioneak irapaizi beno haboro galdü »

Egiategik ez ditu sinestiek gogorki kritikatzeko sekta sortaileak baizik teologoen arteko gatazkak sorturik, baina dio onartu behar direla beren sektariak zintzoak badira. Egiategik sekta hitza darabila katolikoentzat ere, eta hasierako erran nahiaz, alegia aurrekoekin moztu duena. Hain zuzen Judioen dekadentzia judaismoaren barneko gatazkek piztua izan dela dio.

Erlisio arazoeekin jarraikiz jadanik Luis XIV en aitzia egin salapena agertzen zaiku (360. o.)

Khirstia khiristiari, frantzesa frantzesari lothürik, alanoa alanoari bezala zer da hantik heltü, erresumako elitea herri arrotzetara (jestegitürik) iheseginik, erresuma herenaz zelarik flakatürik ta herenaz haren etsaiak indartürik.

Eliza gizonei bizkarreratzen die errelijione nahaskeriak :

Aphezek alde batetik, ministreek bestetik arotz (bohaderare) hauspoaren ofizioa zieno zinez egiten.

Urruntxeago esaldi luze batean argi bat :

Nor bera da bere kontzientziaren nausi ta Jinkoa berhera haren (akadoi) epaile bakoitza...

Dezan nork berak jarraik zelüak eman dereion bürübidea ezi hau da gizonaren eginbidean arau xüxenena ta halakoa da Apostoliren irakastaldia. Kannon'khaldiz pharadüsiko borthak eztirade phorrikatzen ezetare heetan jendea bortxaz sar eraziten.

Dezagün arren Jüdia, Calvinista, Lüttheriana ützen beren sinhestetan katolikak beza in khiristiak dirade bi azkenak ; halako Jinkoak nahi ezpalütü hitz bakhotx nahi bezala lütüke. Jüdioak ta Türkak beren errelijionen gozomen osoan dütü üzten ta ez khiristiarer Israelitek beza in Kananean eretzean aritez, ez halako manürik heen kontra egin.

Egiategik errelijioneak dituzten akatsak gora eta behera beharrezkoak direla idazten du eta ezagutu duen Alemaniaren kasua ematen, baina ikuspegi materialista batez ekonomia ekarpenak azpimarratuz :

Errelijione gaberik erresuma lerdan eztaoke, harek dü jendea biltzen ta bizi beharrerat lürrak lantzen. Alemaniak noizpait herri oiha ta landa baizik etziana, jende gutik ta basa zen Strabonen ta Cautaren errraneala, orai da Europako herri ederrena halakatü dialakoz errelijione khiristianak.

Jakingarria Kanaandar eta Israeldarren arteko guduka hura zeren gure mendean piztu eta jarraitzen baitu, ez besteen konbertitzeko haien lurrez jabetzeko.

Paganoetzaz

Lehenagoko paganoetzaz mintzatzean Egiategi hasten da giristino martirioekin.

Paganoek herriaz zütien Khiristian lehenak salatzen eta meskabü heltzen zereitzeetan heer ogena emaiten. Tybria Italian bazen gainthü, Egiptan Nilak ordokiak ezpazütian bere hurez estaltzen khiristian sakrilegioak ziradean iturriak. Orozbat gosetzeak ta hilkorrek ziradeanean hiltzen ; hartan beren Jinko faltsier grazia othoizteko khiristianak lehon, tigroer ta hartzer zütien barrükietara urthikitzen ta bizirik janeraziten (...)

Neron enberadoreak Erromari sü züanean eman, jakile hanitz, erran lezen khiristianek züela phiztü, pagatü ta heetarik izigarri erre erazi, berak ziolarik zinez errelijione khiristia heltü geroztik galkiro güziak erresumari erori ziradeala.

Egiategik kontatzen du nola paganoak aski izpiritu zabalekoak ziren Kristo beren jainkoen artean hartzeko eta ohoratzeko Alexandro Severok egin bezala. Pagano batzuen egitate zintzoa aipatzen du.

Plina bigarrenari dügü eskerra haren denboran khiristianek üken züen bakeaz ta Trajan enberadorearen manüetzaz heen fabori.

(...) Tyberak ere berze alte Senatüan galtho egin züan J.C. jar lezen beren jinkoen herrokan .

(...) ta Sybilla Cumanaren bersoak Virgilan diradeanak hanitz pagano khiristiatü zütien. Egiategiren obran zernahi kapitulutan lehenagoko paganoen bertuteez mintzatzen zaiku bai eta musulmanak eta beste eredu bezala emaiten.

Aphezetzaz

Egiategik nahi luke apezak beren lekuan egon ditezen eta honela hasten da kapitulua apezek besteen egitekoetan sartzenegi direlako eta diruzaleak direlako, ardien irudi pollita erabiliz :

Aphezak nahi güntüke güziak Santü, bena berze jendeak bezala gizon dirade. Zor zaïen errespetü osoaz gozatzen eztiradeanean berek die ogena, jendearekin direlako akortatzen, jakin minez ere berzeren egitekoetan sartzen barnegi ta (diapego) lotura soberanak düalako mesprezüa soreraiziten.. handinaia, iritzia ta zekeingoa batzüer dereitze menpenean iraunarazten.

Artzangoan aldiz arresak (ardi kenteak) ordü beno lehenago dütiela mozten ta dakiela ezin hobeki ilheaz baliatzen ; bena bada heetan gizon santiürrik berentzat deusere begiratzan eztielik, hanitz ere gizon ezin pherestägorik aphezgoari ohore dereitzenik.

Apezen ez ezkontzea paganismoarekin lotzen du Egiategik :

Noizpait aphezak ezkontzen ziradean Hildebran Aita Santia da lehena aphez alemaner ezkontzea debekatü zereiena. Ethiopian aphez güziak emaztedün dirade. Eliza lehenean ere lege zaharren araeala züenek sakrifikatzen etzienek ere ziradean ezkontürrik Denys Constantinopleko aphezküpia bere lagüner zian gomendatzen aphez ezar ez lezen kastidadearen lege gogorra.

Gero Nizako kontzilioaren debekua aipatu ondoren, baina :

Vienako kontzilioan erabaki zela aphezer phuntzelekin ezkontzea zilegi zatekeala, heltü zena 89. urthean Formosus Aita Santiaren baimenean.

Apezgoaren antolakuntzaz gogoratzen du lehen aphezek beren zaharren artean apezpikuak hautatzen zituztela. Elizak bere justizia bereizia zuela. Kontatzen du Justiano denbora kriminalean eta zibilean enperadoreen peko zirela, bakarrik Karlos garbala (Karles bilhogabea) izan zela apezpikuei apezen gaineko justizia eman ziena. Pierre Besseren teoriak gogorki kritikatzan ditu, XVI. mendean apezak Birjina baino gorago eta Jainkoaren maila berdinean ezarri zituelako Egiategik dio Jesu Kristoren erranak jarraikiz, ez direla estaduaren egitekoak Elizakoarekin nahasi beha :

Jinkoak dio "Bihür bedi Cæ sari harena dena "

Lehentasuna ematen dio printzeari :

Denbora zaharrenetan photerea printzetan zagoela dago proba Välius Enperadorearen gobernuan frairen egongiak zütianearen legarrez kargatü ta heen koskariak ta gazteak gudarigei har litean.

Irteera.

Mugatu naizela diot ezen euskal Herriaz diona bizpahirur ikerlanetan zabalkiago ikertu dudalako. Laburzki errepikatzeko bere denboran bizi moldeen hobetzeak, demografiaren goratzeak haren ustez diruaren mirespenak gizartea desagiten zuten.

Adibidez XVIII. mendeko euskal sozale ezkontza jorratzen du, amodioz egiteko partez diruarengatik egiten direlako, hala *bi gatü zakü batean* sartzen ; doteak goregi zirela *Doteak nahi dütie ezkontzetan handi eta hurtzen dirade elhürra bezala*. eta horretarako jendea zorretan jartzen, eta eztei egunetan dotea erdi jaten, diruaren agertze berri horrek Egiategiren ustez herriaren, familiaren, auzoen arteko elkartasunaren desagilea da.

Hemen irudi luke liberalismoaren aurka dela, baina gaur liberalismoaren alde direnek ez dute berdin pentsatzen, familiaren desagitea, lanaren erdainua, aisialdiaren gorestea gaurko baloreak direlako.

Bestalde apezek herriko plazetan dantza egitea debekatzen edo kontrolatzen dutelako eta hori XX. menderaino, neska mutilek, XVIII.mendean ostatuetan edanaz, mozkortuz, besta egiten zuten.

Euskal Herria utzirik, orduko Europara hedatzen ditu kritikak, batik bat Frantziara. Eliza jorratzen du ez bakarrik bere sineste jasangaiztasunaren gatik, baina proselitismoz beste erlisioneak galarazi nahi dituelako ; txarrago dena Frantzia bezalako herri giriristinoan eliza gizonek ebanjelioa utzirik politikan sartuak dabilta.

Halaber kapitulu anitzetan orduko eta aintzinagoko erregeak begitan ditu ; alde batetik nobleak Korteon bilduz beste eginkizun eta ekimenetarako antzutzen baititu. Bai Luis XIV rekin hasirik Kortearen antzoki bilakatu zen, eta nobleek iraun edo igoain nahi zirenean erregeren lakaio neskato edo ohaide bilatzen ziren. Die egiten du euskaldun noblei Euskal Herrian egon ditezten. Hain zuzen bere liburua aitonen seme bati zuzendua da : lehen hamabi kapitulu guziak noblei die bat eginez urrentzen dira. Belako familia luzaz eredutzat ematen da, ezpaita Kortera joan baina herrian bertan lan egin. Jean Philippe de Bela generala haren nausia zitekeen.

Korteekeo gastuek eta erregen gerlek herria mixeriara bultzatzen dutela bizkarretazen die, eta hori protestanteen erbestea salatu duen bezala.